

KORMÁNY ÁKOS

**A munkás természetjárók
és a polgári világ kapcsolata
a Horthy-korszakban**

A 19. század második felében nagy hatású változások történtek a magyar társadalomban. A feudális rendszer felbomlásával az emberek mindennapi életének koordinálása egyre jobban elszakadt az egyház és a mezőgazdasági munkálatok által diktált ritmustól. A fejlődő pénzgazdaság, az alkalmazotti jogviszonyban végzett munka és az állami szabályozás megteremtette a szabadidő intézményét, miközben a gyorsan fejlődő ipar növekvő munkaerő-szükségletének kielégítése folytán egy új társadalmi réteg alakult ki.¹ A munkásosztály a kezdetektől fogva határozott elképzelésekkel lépett fel a politikát, a gazdaságot és a társadalmat érintő kérdésekben, de egyre hangsúlyosabban jelentek meg a művelődési, kulturális vagy éppen az egészségügyi igényeik. Ezek kielégítésére számos lehetőség kínálkozott. A munkások eljárhattak olvasókörokbbe, segíthették a szakszervezetek munkáját vagy akár a természet felfedezésében is részt vehettek.

Tanulmányomban a magyarországi munkásság természetjáró mozgalmát szeretném bemutatni a két világháború közötti időszakban. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a polgári kultúra elemei hogyan és milyen mértékben épültek be vagy gyakoroltak hatást a munkás turistákra. Miben hasonlítottak és miben tértek el egymástól? Ahol eltérés mutatkozott, ott

¹ Lásd REZLER Gyula: *A magyar nagyipari munkásosztály kialakulása, 1867–1914*. Rekord, Budapest, 1938.

a munkásság miatt és mennyiben más kulturális tartalommal töltötte meg azt? Továbbá ezek az új gyakorlatok hogyan, milyen mértékben és módokon járultak hozzá saját ön- és osztálytudatuk kialakulásához? E kérdések megtárgyalása kapcsán pedig abba is betekintést nyerhetünk, hogyan voltak képesek sikeresen megőrizni baloldali értékeiket, egyúttal integrálódni egy polgári rendszerbe.

A természet közelségének élményét számos egyesület népszerűsítette a munkások körében, sőt nemritkán az egyesületi kereteken túlmenően különböző társaságok önerőből szervezték meg kirándulásaikat. Ezért a mozgalom teljes átfogó vizsgálata szinte lehetetlen vállalkozás lenne. Így került kiválasztásra a Természetbarátok Turista Egyesülete (TTE), amely saját sajtójával, politikai reprezentációjával, számarányával és fizikai alkotásai tekintetében minden kétséget kizáróan a mozgalom irányítójának tekinthető.² Ráadásul az egész mozgalmat kényszerűségből csak a TTE szemén keresztül lehet látni és láttatni, mert az ő anyagaikat leszámítva csupán nagyon kevés, töredékes levéltári forrás maradt az utókorra.

Fontos azonban még tisztázni néhány olyan fogalom jelenlétét, amelyek következetesen felmerülnek a továbbiakban, ám mögöttes tartalmuk pontos definíciót kíván.

A *munkás* szó és az ehhez mind értelmében, mind a gyakorlatban kapcsolódó munkásmozgalom, munkáskultúra a rendszerváltás óta politikailag terhelt és igencsak átértelmezett fogalmakká váltak, vagyis tulajdonképpen a kommunista-szocialista

² 1928-ban, az egyesület fénykorában a hivatalos tagjainak száma országosan elérte a 3447 főt. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 680. f. Munkás kulturális és sportegyesületek. 1. á. Természetbarátok Turista Egyesülete. 2. ó. e. 23. Összehasonlító adatokra 1932-ben bukkanhatunk, ekkor 2843 taggal a második legnagyobb szervezet volt a polgári Magyar Turista Egyesület (MTE) mögött. STIASSNY József (összeáll.): *Turisták és weekendezők zsebkönyve: a turistamenedékházak, strandfürdők és csónakházak adataival*. Budapest, 1932. 10. Tárgyalt korszakunk vége felé, 1939-ben pedig 1765 fős taglétszámával országos szinten is a harmadik, miközben nagyságrendileg nagyobb bármely más munkásturista-szervezetnél. JELLINEK János: *A magyar természetjárás története*. Budapesti Turista Egyesület Kiadása, Budapest, 1939. 66–67.

tradíció ápolásaként kezdték el kezelni.³ Holott valójában sokkal szélesebb társadalmi kategóriát jelöl, semmint az pusztán pártpolitikai vagy világnézeti kategóriákkal megfeleltethető lenne. Definíciója leginkább a megközelítés nézőpontjától függ. Ebből adódóan én a *munkás* szón olyan egyént értek, aki foglalkozásától és alkalmazotti jogviszonyának típusától függetlenül aktív résztvevője a baloldali munkásmozgalomnak, és így az akkori rendszerben ellenzékinek tekinthető.

A másik magyarázatra szoruló fogalom a *természetjárás*. Napjainkban ez a kifejezés összemosódott a *kirándulással*, de a két világháború között még igen ellentétes tartalommal voltak felruházva. A természetjárás olyan összetett szabadidős tevékenység, amelynek lényege a haladással járó, hosszabb távú, tervszerű, önerejű mozgás a természetben a testi-lelki felüdülés szolgáltatában.⁴ Míg a *kiránduló* szón inkább csak a természetet alkalmi jelleggel felkereső, szűk területen mozgó, sok esetben passzívan felüdülő embert vagy kisebb csoportot értünk.⁵ Ez utóbbi kategória a Horthy-korszak során egyre inkább a feleslegesen hangoskodók, szemetelők, a természet értékeit nem megbecsülők képével forrt össze.⁶

A szervezeti alapok létrejötte

A testkultúrával együtt járó egészségápolás nem tartozott a kibontakozó munkásmozgalom legfontosabb kérdései közé, de kezdetektől fogva a látókörükben volt. Ezt bizonyítja, hogy már a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1890-es elvi nyilatkozata így fogalmazott: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tulajdonképpen programja tehát a proletárságot szervezni,

³ PETHÓ László: A rendszerváltás óta folyó munkáskutatások néhány eredményéről. In: HORVÁTH Sándor–PETHÓ László–TÓTH Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet–munkásantropológia. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 195.

⁴ NEIDENBACH Ákos–PUSZTAY Sándor (szerk.): *Magyar hegyisport és turista enciklopédia*. Kornétás Kiadó, Budapest, 2005. 437.

⁵ Uo. 245.

⁶ Azok címére, akiket illet. *Természetbarát*, 1934. január–február. 4.

azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni s azt szellemileg és testileg harcképesé tenni, hogy világtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen.”⁷ Az idézett rész a nyilatkozat közepén, a legfőbb gondolati alapok megfogalmazása után, de még a hét pontba összeszedett politikai célkitűzések és oktatásügyi feladatok felsorolása előtt található.

Tizenhárom évvel később az MSZDP programjában már a következő olvasható: „az emberek kis csoportja semmi vagy aránytalanul kevés munkával a javak nagy tömegéhez jut, a kultúra élvezete, a testi és szellemi fejlődés lehetősége is az ő kiváltságuk.”⁸ A téma növekvő fontosságát jelzi, hogy ez a szövegrészlet már a második bekezdésben felbukkan, és lényegében arról szól, hogy a munkásság is igényt tartana a polgári középosztály szabadidő-eltöltési formáira. A program az előző nyilatkozathoz képest már huszonhat alaposan megkomponált ponttal rendelkezik, amelyek közül kettőben megjelenik az egészségmegőrzés lehetőségének a követelése, illetve több olyan rész is akad még benne, amely ugyan csak közvetve kapcsolódik ehhez, de az egészségbiztosítás vagy a harminchat órás egybefüggő heti pihenő kívánalmait fogalmazza meg.

Mivel ezekben a dokumentumokban alapvetően az elvi alapok lefektetésére került csak sor, és konkrét elképzeléseket, részletes tervezeteket nem közöltek, így lényegében teljesen szabaddá tették az utat az alulról szerveződő megoldások előtt. A munkásmozgalom pedig nem kísérletezett, hanem átemelte azokat a mozgással járó szabadidős formákat, amelyeket a polgári kultúra már sikeresen alkalmazott előttük. Vagyis követték a német nyelvterületeken már végbement folyamatokat.

A természetjárás az európai polgárság körében a 19. század derekán kezdett intézményes formát ölni. Magyarországi viszonylatban az 1873-as alapítású Magyarországi Kárpát

⁷ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt elvi nyilatkozata. 1890. december 7. In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. II. kötet. 1890–1900. Szikra, Budapest, 1954. 40.

⁸ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja. 1903. április 14. In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. III. kötet. 1900–1907. Szikra, Budapest, 1955. 138.

Egyesület (MKE) és az 1892-ben létrejött Magyar Turista Egyesület (MTE) emelhető ki. Nem sokkal később a munkásmozgalom is létrehozta a maga hasonló típusú egyesületeit. Elsőként 1896-tól a Vorwärts Német Munkásképző Egylet fejtett ki ilyen irányú tevékenységet, majd helyét 1908-ban a Munkás Testedző Egyesület (Munkás TE) vette át már külön turistaszakosztállyal, amely 1910-ben még, csatlakozva a nemzetközi munkásturista-szervezeteket tömörítő Touristenverein die Naturfreunde-hoz, Természetbarátok Turista Társasága néven önállósodott.⁹

A Munkás TE és a TTE az Alkoholellesenes Munkásszövetséggel (AMSZ) kiegészülve lett a fő irányítója a magyarországi munkás-ság testkultúrájának és egészségügyi életének a rá következő négy évtized során. Közülük is külön ki kell emelni a TTE-t, mert részben egyesíteni tudták magukban a másik két egylet tevékenységi körét, míg másfelől a természetjárásról általánosan úgy vélekedtek, mint a munkásokhoz leginkább illő szabadidős tevékenység, amely nemcsak kiváló kiegészítője mindennapi életvitelüknek, hanem az izmok túlzott igénybevétele nélkül képes őket egészségesebbé tenni.¹⁰

Ezek az egyesületek számos ponton kapcsolódtak egymáshoz. Közös programokat, megmozdulásokat szerveztek, újságokat adtak ki, a természetbarátok kirándulásain pedig gyakran részt vettek a másik két társaság tagjai is.¹¹ Arra szintén találunk példát, hogy néhányan e szervezetek közül akár kettőben is aktív tagként munkálkodtak.¹² Az együttműködésük azonban nem volt konfliktusoktól mentes, mert túlságosan lefedték egymás

⁹ Az országhatáron belüli viszonyokat tekintve a TTE az MSZDP-hez kapcsolódott, csakúgy, mint a munkásmozgalom többi más szervezete. Valóságban azonban csak egy viszonylag laza kötődéssel kapcsolódtak hozzájuk, amely leginkább világnézeti alapokon nyugodott. A párt érdekeit nem feltétlen követték.

¹⁰ A természet ölen. *Népszava*, 1939. február 24.

¹¹ KÖVÁGÓ Sarolta: A Természetbarátok Turista Egyesületének 1910 és 1944 közötti működéséről. *Párttörténeti Közlemények*, 1987/1. 136.

¹² Egy munkásmozgalmi egyesület elvi szinten elvárt egy bizonyos fokú aktivitást, ezért ez olyan anyagi és szabadidős áldozattal járt, ami nem tette lehetővé több tagság egyidejű vállalását. Mindezek alól kivételt jelenthettek a politikai vagy értelmiségi vezetők. Példának Bresztovszky Edét említhetjük, aki nagyon sok munkásszervezetben vállalt tagságot, de csak amolyan mecénási pozícióban. Az iratai között rengeteg olyan egyleti meghívó szerepel, amelyekre saját

„munkaterületét”, s így tulajdonképpen egy idő után a másik orra elől halászták el a leendő tagokat.¹³ Kiváltképpen igaz volt ez a Munkás TE és a TTE viszonyára, amely feszültséget csak tovább növelte az a mozgalmon belüli harc is, amelynek következtében az 1920-as évek végére a testedzők egyre inkább kommunista törekvésekkel egybecsengő célokat, míg a TTE politika-mentes vezetési elveket fogalmazott meg.

A munkásturistaság elmélete

A természetjárás eredetének áttekintése után a kérdés már egyértelműen nem az, hogy milyen mértékben tartozott e szabadidő-eltöltési forma a munkáskultúrához, hanem az, hogy milyen új tartalmakkal sikerült megtölteniük azt. Ettől eltekintve persze a munkás természetjárók kísérletet tettek egy, a polgári kultúránál is sokkal mélyebb gyökerekkel rendelkező hagyomány megteremtésére. Saját elődeiket a céhes korszak vándorlegényeiben találták meg, akiknek hajdan a tanulóéveik leteltével vándorútra (valcolásra) kellett indulniuk. A fiatal tanoncok számára minél több tájegység, város, falu vagy akár idegen ország meglátogatása volt a cél, amely időszak alapvetően hatással volt későbbi megbecsültségükre. Bár szükségszerű tevékenységnek minősült, a modern korszak munkás turistái szemében mégis egy új embertípus előfutárainak számítottak, akik így váltak fogékonyabbá a természet és a kultúra iránt.¹⁴ Öntudatukat pedig csak erősítette az a történeti narratíva, amely szerint ezt az embert a szabadság és függetlenség vágyával eltöltő gyakorlatot maga a kapitalizmus pusztította ki.¹⁵

A baloldali elgondolás egyik végső céljának egy *új embertípus* társadalmi értelemben vett létrehozását tekintette, mert az embert egy még tökéletlen, de helyes tanulással és neveléssel

kézírásával csak annyit jegyzett fel: „nem tudtam elmenni, pénzt küldtem”. PIL 694. f. Bresztovszky Ede. 52–53. ó. e.

¹³ A turistáskodás és a torna. *Népszava*, 1929. augusztus 25.

¹⁴ SZAKASITS Antal: A vándorlás jelentősége. *Népszava*, 1927. július 31.

¹⁵ A vándorlegénytől a munkásturistáig. *Népszava*, 1929. január 6.

formázható, tökéletesíthető entitásnak tartotta. Ezen feladatok elvégzésében kiemelt szerepet szántak a munkásmozgalmi szervezeteknek és egyesületeknek. Különösen a természetjárásra fektettek nagy hangsúlyt, mert meggyőződésük szerint a természet közvetlen közletről történő megfigyelése által nemcsak megérteni lehet annak működését, hanem olyan tudás megszerzését is eredményezi, amely közben óhatatlanul átfurmálja az ember gondolkodásmódját és világnézetét.¹⁶

A többlépcsős nevelés jelmondata, a korszak testkultúrával foglalkozó polgári és munkásszervezeteinél egyaránt használt „ép testben ép lélek” lett, de utóbbi keretein belül összetettebb jelentéssel lett felruházva.¹⁷ A Iuvenalis római költőtől származó idézet ugyanis az eredeti szövegkörnyezetében nemcsak arra utalt, hogy az atléták láthatóan ép teste általában műveletlen belsőt takar, de egy vallást gúnyoló szatírából is származik.¹⁸ Így ez a szókapcsolat tökéletesen alkalmasnak bizonyult a polgári világ szerintük elértéktelenedett, sikert hajszoló versenysportjának kifigurázására, miközben a munkásturistaság legalapvetőbb elképzeléseit ugyanúgy reprezentálhatta, ahol a sorrend elsőrendű jelentőséggel bírt.

A Tanácsköztársaság bukásából fakadó tapasztalat hatására az 1920-as évek elejére a baloldali ellenzéki körök döntő többsége helyezkedett arra a reformista álláspontra, miszerint a munkáosztálynak az elkövetkezendőkben a felkészülésre kell helyeznie a hangsúlyt, hogy ha elérkezik az alkalmas időpont, készen álljon az új rendszer felépítésére.¹⁹ Így az egyén nevelése kulcsfontosságú kérdés lett a jövő szempontjából, mert a fennálló rendet

¹⁶ Raoul FRANCE: Nincs élet közösség nélkül. Ford.: REDLINGER Adolf. *Természetbarát*, 1933. április–május. 1–2.

¹⁷ Az *ép testben ép lélek* szókapcsolat mögött egyébiránt felsejlik az antik és középkori világ elgondolása is. Ezt erősítve publikációkban gyakorta a latin alakjában idézték: *Mens sana in corpore sano*.

¹⁸ Wolfgang BEHRINGER: *A sport kultúrtörténete. Az ókori olimpiáktól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 2014. 159.

¹⁹ KENDE János–SIPOS Péter: Munkásmozgalom és munkásművelődés Magyarországon a kapitalizmus viszonyai között. In: *Műveltség – Művészet – Munkásmozgalom: Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről*. I. kötet. Szerk.: VASS Henrik–SIPOS Levente. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1982. 27.

csakis fizikailag ép, szellemileg kellően képzett emberekkel látták megváltoztathatónak.²⁰ Ehhez a folyamathoz lett útmutató az *ép testben ép lélek* a munkásmozgalom egyes szegmenseiben. A természetben vándorlás önmagában alkalmasnak mutatkozott a test megerősítésére és ellenálló képességének javítására. „Az izmok megacéloosodnak, a tüdő megerősödik és a munkás zaklatott idegrendszere – feledve a gondokat – lecsillapodik és egészsége helyreáll.”²¹

A testben ép embernek azután kezelésbe lehetett venni az elméjét, hiszen „a meggyötört testben lakozó lélek nem alkalmas talaj a tanok befogadására”.²² Ennek érdekében az egész munkásmozgalom elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a szellemi képzés biztosítását. Már a túrák közben megkövetelték tőlük a környezet alapos megfigyelését a tapasztaltabb tagok vagy maga a túravezető segítségével. Ezután előadásokon és szemináriumokon tanították meg a hallgatóságot arra, hogy hogyan fogják fel *helyesen* a látottakat, miközben öntudatuk és önérzetük felszínre hozása, majd kimunkálása szintén a programhoz tartozott. Ez a folyamat valójában csaknem az összes munkásmozgalmi tagból aktivistát csinált, akik saját mikroközösségükben továbbadhatták a megszerzett tudást. Érdemes kiemelni, hogy a TTE-nek a maga által kitanított előadóival szemben az *elsődleges* elvárása mindig is a természettudományos világnézet elsajátítása volt.²³

Eszményképüket elsősorban a természettől tanuló ember típusa jelentette.²⁴ Ezt a tanulási formát azért is szorgalmazták annyira, mert alapvetően úgy tekintettek a természetre, mint a szocialista értékek hordozójára. Azonban felvetődhet a kérdés, hogy ez egy polgári természetjáró számára akkor miért nem volt ennyire nyilvánvaló? Valójában úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a természet sok eredendő értékkel rendelkezik, amelyet a törté-

²⁰ HOLLÓS József: Alkoholizmus és szocializmus (1905). In: KÁRPÁTI Endre: *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából*. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1979. 347.

²¹ Ki a szabadba! – Lépjünk be a Természetbarátok Turistaegyesületébe! *Népszava*, 1925. május 1.

²² Május első napján. *Népszava*, 1925. május 1.

²³ PIL 680. f. 1/2. ö. e. 25.

²⁴ Uo. 149.

nelem során számos hozzáadott jelentéssel tovább gazdagítottak. E megállapítást a természetet járó munkásság sem vitathatta el, ezért nem is nagyon feszegette a kérdést. E disszonanciát úgy igyekeztek feloldani, hogy kialakították azokat a normákat, amelyeket meg akartak látni és találni a természetben, majd ezek kidomborítása révén válhatott a munkáskultúra részévé. Ez a szellemiség a túrát teljes mértékben áthatotta, a helyszín és az útvonal kiválasztásától odáig, hogy milyen jelenségekre, képződményekre fordítanak figyelmet.

A test megtisztítása és a szellem kiművelése tehát nem történtek nélkül. Úgy vélték, hogy akik a túrák során megedződtek, azoknak sikerült elérniük az emberi létezés egy magasabb fokát. Közelebb kerültek az elképzelt *új embertípushoz*, nekik pedig kötelességük ezt a tudást nem egyéni – szellemi vagy vagyoni – haszonszerzésre felhasználni, hanem saját közösségük érdekeinek a szolgálatába állítani. Ugyanis a két világháború közötti korszak munkás turistáinak szellemisége a fennálló politikai hatalom, társadalmi berendezkedés és ezekhez automatikusan hozzárendelt polgári életforma értékeinek elutasítására épült. Ez úgy jelent meg, hogy a polgári természetjárók ideái (sportos test, az életben előbbre vivő céltudatosság, nemzeti és erkölcsi megfontolások) helyett tudatosan egy ellenvilág létrehozásán fáradoztak.²⁵ A továbbiakban ennek a folyamatnak a főbb megnyilvánulási formáit mutatom be részletesebben.

A polgári turistáskodás célpontjai gyakran voltak valamely vallásilag fontos vagy történelmi emlékeket őrző helyszínek. A Horthy-korszakban hivatalosan uralkodó keresztény-nemzeti diskurzus hatására ezek további elemekkel töltődtek fel. Megjelent a nemzeti táj és egyes, új jelentéstartalommal felruházott tájegységek megismerésének és felkeresésének az igénye.²⁶ A túravezetők figyelmét külön felhívták arra, hogy természetjá-

²⁵ CSATLÓS Judit et al. (szerk.): *Vízizrí. Munkáskultúra a Duna partján. Workers' culture on the banks of the Danube*. Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum, Budapest, 2016. 10.

²⁶ Lásd JUSZTIN Márta: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall*, 2006/26. 185–208.

rás közben a környék történelmét, néprajzi sajátosságait megismertessék a csoportjukkal.²⁷

A munkás-természetjárás vizsgálatakor megfigyelhető, hogy sem a romantikus életérzés, sem a nemzeti megfontolások nem játszottak szerepet utazási célpontjaik kiválasztásában, csakis racionálisan jól meghatározható okok döntöttek. Nem volt céljuk a természet távoli megfigyelése, a tájban gyönyörködés, és az esztétikumot sem keresték benne, mint a polgárság. Alkotásaik között ezért sem találunk egyetlenegy kilátót sem, ráadásul egy ilyen építmény nem funkcionálhatott közösségi térként, ami egy munkás turista számára kiemelt szempont volt. Amennyiben egy túra útvonala mégis egy hegycsúcsra vezette őket, ahol egy festői táj tárult a szemük elé, abban azonnal a távolba, vagyis a jövőbe látás társadalmi vetületét vélték felfedezni. „Haszontalan az a szépség, amely nem akar hasznos lenni.”²⁸

Az idősíkok tehát döntő tényezőnek számítanak a két társadalmi csoport természetjárásának eszmeiségében. A polgárság a történelmi múlt egyes időszakainak, általuk paradicsominak vélt állapotát igyekezett feleleveníteni, míg a munkásság egy végletekig idealizált jövőképet próbált megalkotni.²⁹ Úgy érezték, hogy városi környezetükből kivonulva a természetben felszabadulhatnak a központi hatalom alól, és az ennek nyomán keletkező szabadság érzése lehetőséget kínál számukra egy új közeg és tér létrehozására.³⁰ Minél több időt töltöttek ebben a megkonstruált világban, úgy erősödtek fel és kristályosodtak ki egyre jobban új kulturális gyakorlataik is. Ennek megjelenési formái a mesterségesen létrehozott nyelvi elemek, magatartásformák és cselekvési minták lettek, amelyek folyton reagáltak a valóságban történt

²⁷ STIASNY József: I. m. 36.

²⁸ BRESZTOVSZKY Ede: A szép és a hasznos. *Természetbarát*, 1933. január-március. 5.

²⁹ Erdemes még megemlíteni, hogy az ősközösségek révén a múlt is megjelent a munkás természetjárók eszmerendszerében. Ahogy Rousseau szerint a hegyek tiszta világa szöges ellentétét képezi a romlott városi társadalmi életnek, úgy viszonyultak ők is ehhez a történelem előtti időszakhoz. Pozitív referencia volt, de nem óhajtották visszaállítani.

³⁰ Ennek folyamata Foucault filozófiája szerint: Michel FOUCAULT: Maurice Blanchot: Thought from Outside. In: *Foucault/Blanchot*. Zone Books, New York, 1987. 24–25.

változásokra, eseményekre, így állandóan újrakonstruálták önmagukat. A természet ebben az interpretációban nemcsak a gondolat szabadságát jelentette számukra, hanem olyan menedéket is, amely mindig győzelmet arat a valódi életük felett.³¹ A pozitív tapasztalatoktól pedig azt várták, hogy a valóságba visszatérve a társadalmi változás hajtómotorjává váljanak.³²

A szocialista világnézettől nem állt távol a vallással, a vallási élettel vagy az egyházakkal szemben tanúsított kritikus hozzáállás, azt azonban túlzás lenne állítani, hogy a korszak munkástársadalma teljesen elfordult volna ettől, de a keresztény eszményből származó erkölcsi normákat kifejezetten fojtogató légkörként érzékelték.³³ Több jel is arra utal, hogy a munkás turisták körében a természet szeretete és közelségének élménye alkalmas volt arra, hogy a hagyományos vallásokat egyre jobban kiszorítsa az életükből. Ezzel kapcsolatban érdekes adalékot nyújthatnak Balogh László feljegyzései.³⁴ A *Föld születése* című színelőadás vázlatai közé bekerült egy, a saját kézírásával megírt papírlap, amelyen azokat az elveket fektette le, amelyeket a színdarab mondanivalójával sugallni kíván a nézőknek. Ebben hitet tett amellett, hogy egy társadalmi mozgalom nem alakíthat ki vallási hitet, hiszen a hit irracionális, nem mérhető adatokon alapszik, ezért mindezt gyáva elbújásnak tartja a tények elől.³⁵

További érdekesség a templomok és a menedékházak közötti párhuzam. Mindkettő a maga kulturális életének központja, és talán nem véletlen, hogy a TTE soproni csoportja az istenszéki menedékházukat az első tervek alapján egy dóm és egy vár egy-

³¹ SZIJÁRTÓ Zsolt: A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In: FEJŐS Zoltán–SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest–Pécs, 2000. 8.

³² BIRÓ Dezső: A hegytetőn... *Népszava*, 1926. május 15.

³³ Lackó Miklós 1989-es tanulmányában egy 1939-ben készült felmérést dolgozott fel. Az eredményből jól kivehető, hogy ezer megkérdezett munkás közül csupán húsz adott bizonytalan választ vallási hovatartozásának tekintetében. Lackó Miklós: Gépgyári munkások az 1930-as években. *Századok*, 1989/1–2. 14.

³⁴ Balogh László a magyarországi munkásmozgalom jeles alakja volt. A Munkás TE színjátszói számára számos rendszerkritikus, szocialista világnézetet népszerűsítő, szatirikus humorral felvértezett színdarabot rendezett.

³⁵ PIL 915. f. Balogh László. 13. ó. e. 132.

ségeként képzelte el.³⁶ Az ilyen formában el nem készült épület e terve bepillantást enged a vallás és a természetjárás összefonódására a munkásság körében, egyben erősen historizáló elemeket is tartalmaz. „Nem kell nekem templom, templomom a természet”³⁷ – vélekedett e kérdésről egy természetbarát.

Mindazonáltal a turistatevékenység szükségszerűen került összeütközésbe a vallási életre szánt idővel. A munkásság kevés szabadideje miatt az egyesületek a túrák többségét kénytelenek voltak vasárnapra vagy a különböző ünnepnapokra meghirdetni.³⁸ Utóbbiak közül is kiemelkedett a karácsony. A nagyszénási menedékház vendégekönyve alapján tudjuk, hogy például 1929. december 25–26-án 87 fő szállt meg ott. Egy évvel később, ugyanezen a két napon 119-en tartózkodtak a menedékházban. Összehasonlításképpen 1927 szilveszterén csupán 27-en, míg 1928 évfordulóján 19 fő írt feljegyzést a könyv lapjaira.³⁹ A polgári turistáskodásban a karácsony szintén kiemelt időszaknak számított, de az ő esetükben ez olyan, a 19. századra visszanyúló szokásokkal kapcsolódott össze, mint például egy karácsonyfa felállítása.⁴⁰

A munkás természetjárók nemcsak az eddig áttekintett világnézeti különbségekből fakadó alapvető elvi kérdéseket érintően, hanem a legapróbb részletekig igyekeztek saját csoportjukat megkülönböztetni polgári társaiktól. Ennek egyik megjelenési formája a markáns versenyellenességük volt. Nem túrték meg maguk között a teljesítményre hajtó, többet és minél gyorsabban akaró „kilométerfalókat”. „A természetbarát nem ismeri a versengést a túrázásban, jutalma nem az elsőség a teljesített kilométerek számoszlopán, nem a rikordok [sic!] dicsősége, hanem

³⁶ HARS József: A soproni munkás turisták története (Vázlatos tanulmány). *Soproni Szemle. Művelődéstörténeti folyóirat*, 1966/1. 10.

³⁷ PIL 680. f. 9/1. ó. e. 117.

³⁸ Ez teljes mértékben nyomon követhető a TTE hivatalos lapjában, a *Természetbarátban*.

³⁹ PIL 680. f. 9/1. ó. e. 106–113., 208–214.

⁴⁰ DERY József (szerk.): *A Magyar Turista Egyesület 25 éves múltja: 1888–1913*. Budapest, 1914. 173.

a testi fölüdülés és a szabad természet szeretetében.”⁴¹ A túrán részt vevők többsége egész héten könnyű vagy nehéz fizikai munkát végzett, ezért a testi megerőltetés minden formáját elvetették. Számukra akkor volt tökéletes a program, ha akkora távot tettek meg, amennyit kényelmes sétával a nap első felében el tudtak érni, s így még a hazaút után se érezhették magukat fáradtnak.⁴²

A munkáskultúra eszmeisége a túra lebonyolítása közben is minden esetben megkövetelte a kollektív szellem kifejezésre juttatását, vagyis hogy a csoportnak mindig együtt kellett mozognia, ha pedig a természetjárás alternatív, nagyobb megterhelést jelentő formáit választották, mint például a síelést vagy az evezést, a tapasztaltabb útitársak körbevették a kezdőket. Ez azért is volt fontos gyakorlat, mert így nem szakadt szét a csoport, nem tudtak nemek vagy korcsoportok szerint elkülönülni, illetve a tevékenységükre se kellett teljes egészében koncentrálniuk. Útközben megfigyelhették a természetet, beszélgethettek vagy tanulhattak egymástól, ami folyamatosan elmélyítette a társakhoz, illetve a szabadidő színteréül szolgáló helyhez való kötődés érzését, ami meggyorsította az új identitás, vagyis az osztálytudat kialakulását.

A munkás turisták test- és egészségképe

Karl Marx mellett Ferdinand Lassalle szocialista filozófiája hatott leginkább nemcsak a természetbarát mozgalomra, hanem a két háború közötti egész szociáldemokrata politikai irányzatra is. Lassalle mélyen elítélte és komoly problémának tartotta a munkásosztály szükséglet nélküli viselkedési attitűdjét, mert úgy vélte, nem érhetnek el komolyabb sikereket érdekeik érvényesítésében addig, amíg nem tanulják meg, hogyan harcoljanak érte. A 19. század második felében azonban számos olyan változás ment végbe, amely egyre halaszthatatlanabbá tette a

⁴¹ Orvosi tanács (szerkesztői üzenet helyett). *Természetbarát*, 1933. január–március. 5.

⁴² ELLENBOGEN József: A túravezetés. *Természetbarát*, 1932. július–augusztus. 5.

munkásság határozott fellépését a saját igényei kielégítésére, illetve képviselőjére. E folyamatok közül most csak a legfontosabbakat szeretném megemlíteni.

Az urbanizáció az élet számos területére hatott, megannyi kérdést és megoldandó problémát teremtve. Különösen Budapest és környékének ugrásszerű növekedése volt szembeötlő. A természeti környezet kiszorulása, a szaporodó gyárak, a koncentrált hulladék mennyisége, a fűtés megoldásának nehézségei mind olyan körülményt idéztek elő, amely hatására előtérbe kellett helyezni az egészségápolást. A munkás természetjárók körében ez a modern környezet, mint a polgári kultúra színtere, egyre inkább összekapcsolódott a betegséget hordozó mikroorganizmusok millióinak képével.⁴³

A másik jelentős körülményt az új eszmék megjelenése és széles körben való elterjedése jelentette, amelyek közül külön kiemelendő a nacionalizmus. Hatására az emberi test egyre inkább reprezentációs felületté vált, vagyis az izomzat fejlettsége és kidolgozottsága valójában a nemzet erejét volt hivatott szimbolizálni. Ez a gyakorlat magától értetődően feltételezi az egészségről és szépségről alkotott határozott kép kialakulását is. Az államnak szintén érdekében állt támogatni a testkultúra művelését, mert megkönnyítette a katonaképzést, jó hatást fejthetett ki a demográfiai görbére, fegyelmezett állampolgárokat nevelt és nem utolsósorban a népegészségügyi helyzeten is javítani lehetett általa.⁴⁴ „A sportban megedzett emberek ellenállóbbak minden bajjal szemben, jobban bírják a munkát, a nélkülözést és így a harcban is jobban megállják helyüket. A sportember a legjobb

⁴³ A természet ölen. *Népszava*, 1939. február 24.

⁴⁴ Mindez azt is jelentette, hogy a testpolitika nemzetpolitikai üggyé való átalakulásával a polgárság céljait egy platformra hozta a nemzetével. Ebben a relációban pedig a polgárok teste kezdte el meghatározni a nemzetet is, amely kijelentés mögött rögtön felsejlik a hatalmi vagy ideológiai beavatkozás érdeke. Erre sor is került, amikor e célokat jobban kiszolgáló német torna került az előtérbe. Lásd HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Helikon Kiadó, Budapest, 2003. 168–169., 182–184.

katona. [...] Az egészségesen űzött sport [...] jó hatással van a jellemre, fegyelmez és kötelességtudóvá tesz.⁴⁵

Ebből kiindulva megállapíthatjuk azt, hogy a munkások jellemzően úgy tekintettek saját testükre, mint egy beteg, de legalábbis egészségileg állandó veszélyben lévő képződményre. És talán valóban nem túlzás azt kijelenteni, hogy a tárgyalt korszakunk egészségileg legkiszolgáltatottabb társadalmi csoportjáról beszélhetünk. A mindenkit egyformán sújtó népbetegségeken túl az életük más színterein is számtalan veszélynek voltak kitéve. Legnagyobb részük különböző gyárakban vagy műhelyekben végzett nehéz fizikai munkát, ahol a munkafolyamatok során keletkezett melléktermékeknek sok esetben súlyos egészségkárosító hatásaik lehettek. Ráadásul a fizikai és anyagi értelemben vett munkavédelem még csak kialakulóban volt a korszak folyamán. Bár jelentősen más típusú munkásnak számítottak a kereskedelmi szektor alkalmazottjai, illetve az irodai dolgozók, a korszak ezeknek a tevékenységeknek a testre gyakorolt káros hatásait is felismerte.

Jelentős hányaduk az otthonában sem tudta megfelelően ápolni a testét, ugyanis a munkások közel fele olyan bérházban lakott, amelyben nem volt vízvezeték, és ennél is magasabb volt azon háztartások száma, ahol szinte egyáltalán nem tudtak fűteni a téli hónapokban.⁴⁶ Míg a hasonló helyzet egy polgárt a kávéházakba, kaszinókba terelt, addig egy munkást a kocsmába. Az ital és a dohányfüstös levegő pedig csak további megterhelést jelenthetett a szervezetükre.

Egy munkás számára azonban egy komolyabb betegség is elemi csapást jelenthetett. Egyrészt korlátozott anyagi lehetőségei miatt nem tudta a megfelelő orvosi ellátás költségeit fedezni, másrészt akár az állásuk elvesztéséhez is vezethetett, ami végső soron az egész család megélhetését veszélyeztette volna. A munkásmozgalom ezért a kezdetektől fogva szorosan összekapcsolódott az egészségvédelem és a testkultúra eszmeiségével, amiben

⁴⁵ DÉVÁN István: *A magyar szocialista állam sportja*. Nemzeti Front, Budapest, 1938. 6.

⁴⁶ GYANI Gábor: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Kiadó, Budapest, 1992. 163.

jól átgondolt politikai megfontolások is szerepet játszottak, mert akiknek a mindennapi megélhetés biztosítása gondot okozott, azok a legkritikább esetben vettek aktívan részt a mozgalom életében. Erre az ellentmondásos helyzetre kínáltak megfelelő megoldást a munkásegyesületek, ahol új, vagyis a polgári életstílus hagyományaitól eltérő, alternatív módokon kínálkozott lehetőségek számukra a testük ápolására és az egészségük megőrzésére.

Mindebből az következik, hogy a korszak hétköznapi felfogása szerint a test egyre inkább kettős természettel rendelkezett. A jól látható, érzékelhető biológia megjelenése mellé kulturális tulajdonságokkal is fel lett ruházva. Utóbbi lényege abban állt, hogy a mindennapok gyakorlatainak elvégzése során – mit és hogyan csinálunk – cselekvéseink fizikai tapasztalattá változnak, és ilyenformán a testünkben megörzödött kulturális minta lesz.⁴⁷ Mivel a társadalom nem egységes, az eltérő közegek más-más módon szocializálják az egyéneket, ami tehát azt eredményezi, hogy különböző osztályokat más-más testhasználati technikák és szabadidős tevékenységek fognak jellemezni.⁴⁸

Az igazi különbséget a mindezekről való gondolkodás jelentette. Következtetésül tehát a vizsgálódás tárgyát csakis a kulturális tartalom sajátosságai, illetve eltérései képezhetik, és annak is csak egy kisebb szelete, mert a munkásosztály reprezentációja nagyon élesen vált két külön gyakorlatra. A nyilvános szereplések, a különböző ünnepek, felvonulások, tüntetések alkalmával szinte kivétel nélkül a fegyelmezettség, a jól szervezettség és a szigorú koreográfia volt jellemző a résztvevőkre, mert ilyenkor a csoportjuk erejét kellett reprezentálniuk.⁴⁹ Jelen téma szempontjából viszont érdekesebb az, amikor ugyanezen társadalom tagjai egymás között voltak, mert ekkor egy olyan, majdnem teljesen zárt kulturális légkör figyelhető meg, amelyről még a kívülálló kortársak is csak keveset tudtak.

⁴⁷ Marcel MAUSS: A test technikái. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Szociológia és antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 425–448.

⁴⁸ MOHÁCSI Gergely: Szép, Erős, Egészséges – Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 2002/7–8. 36.

⁴⁹ CSATLÓS Judit: I. m. 20.

Testük a társadalmi hovatartozásuk önkifejezésének fő eszköze volt, így egyformán számított az elvégzett mozgás fajta, és azon belül minden mozdulat jelentőséggel bírhatott.⁵⁰ Ugyanakkor a természetjárók szemében a szépség vagy esztétikum értelmezhetetlen fogalmak voltak az emberi test viszonylatában is, és ezért eszmerendszerükben nemek szerinti ideál sem alakult ki. Ebben szintügy teljes egészében pragmatikus elveket vallottak, vagyis az számított igazán, hogy a test mennyire egészséges, és az milyen minőségben tudja képviselni a közösségük érdekeit. „A törekeny és házias életre nevelt nőtípus a múlté. A kenyérharcban férfiként küzd a nő is. Erejét, egészségét éppen úgy kikezdi a robot, mint férfitársáét. A védekezést sem irányíthatja a nőt sújtó előítéletek megalkuvása.”⁵¹ A szépséget és a szépségideálokat igazából mind a polgári világgal azonosították. Kolacskovszky Lajos, a TTE egyik legfoglalkoztatottabb előadója és publicistája a maga humoros módján így reagált erre a polgári ideák nyomán a munkásságról kialakított alaptalan tévképzetre: „Az éjszaka gyermekeit általában rútaknak gondolják. Pedig nem egészen így áll a dolog! Azok közt is akad ám szemrevaló.”⁵²

Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy ne rendelkeztek volna kész koncepcióval az ideális testről, hiszen muszáj volt szélesebb tömegek számára kijelölni és fizikailag ábrázolva megjeleníteni az elérendő célt. Az irányadó műalkotás az 1911-ben, Biró Mihály által elkészített *kalapácsos ember* alakja lett. A figurát eredetileg fél-, majd később teljes aktban, vörös bőrszínrel ábrázolták, duzzadó izmokkal, amelyeket erős fekete kontúr hangsúlyozott. Az alak formájával, testhelyzetével, testtartásával egyszerre idézte az antik korszakot és a keresztény szentábrázolásokat.⁵³ Eszerint a munkás turisták eszményi testképe erős és napbarnított volt, de érdemes rögtön hozzátenni, hogy még

⁵⁰ K. HORVÁTH Zsolt: Természetközelség és közösség a munkáskultúrában. *Múltunk*, 2013/2. 143.

⁵¹ PIL 680. f. 1/10. ö. e. 13.

⁵² KOLACSKOVSZKY Lajos: Virrasztás a Jávorkútnál. *Természetbarát*, 1933. június–augusztus. 4.

⁵³ KÖVÁGÓ Sarolta: Biró Mihály (1886–1948). *Párttörténeti Közlemények*, 1986/1. 165–175., 167–168.

a standard szocialista szimbolikához képest is jelentősen más értelmezéseket társítottak ezekhez.

A kalapácsos ember vörös színe a munkásosztály nemzetközi jelképével összeegyeztethető. A természetjárók körében azonban ez további értelmezési dimenziókat nyitott meg. A napbarnított bőr egyrészt a polgári kultúrával való éles szembefordulást is jelentette, mert a közvélekedés a sápadt bőrszínt az előkelőséggel, míg a sötétebb bőrszínt az alsóbb társadalmi rétegek szegénységével társította.⁵⁴ Ilyen értelmezésben a bőrszínük büszke vállalása valójában az öntudatuk kifejezése volt. Másrészt a vörös bőrszín szemmel látható bizonyítéka volt annak, hogy az illető sok időt töltött a napon, amit egyértelműen az egészséges test képével társítottak. „Életünk fönntartása, egészségünk követeli tehát, hogy ne bújjunk el a napfény elől, hanem barnítsuk le testünket, gyűjtsünk, halmozzunk fel energiát magunkba.”⁵⁵

Ugyanez a helyzet a Biró Mihály alkotásának testi kondíciójával is. A papírlapon megjelenő izomzat a proletárság erejét volt hivatott reprezentálni, de ez az *erő* a munkás turisták berkein belül egyáltalán nem a fizikai teljesítőképességet jelölte. „Nekünk, munkásturistáknak különösen nem eszményképünk a csak külsőségekben nagyot és erőset mutató izomturista...”⁵⁶ Az izomzat fejlesztését a versenysportolókhoz, ezáltal pedig a polgári értékekhez kötötték, és az ilyen testtel rendelkezőket nem feltétlenül tartották komoly sportolónak. A test hagyományos értelemben vett erejének a fejlesztése a hétköznapiakon többnyire fizikai munkát végzők számára nem kínált vonzó alternatívát. Vagyis az *erő* sokkal inkább az *egészséges* szinonimája lett, illetve egy olyan kézzel megfoghatatlan energiát jelöltek vele, amelyet a természet elemeiből magukba szívva felhasználhattak a társadalmi küzdelmeikhez. Ez az *erő* egyébként megegyezett azzal a láthatatlan energiával, amellyel a természet maga is rendelkezik. Annak sincsenek látható jelei, mégis a felszín alatt munkálkodva idővel hegyeket hoz létre vagy pusztít el. „Persze a turistáskodás

⁵⁴ ELLENBOGEN József: A levegő térhódítása. *Természetbarát*, 1933. június–augusztus. 6.

⁵⁵ Napfényt a dolgozók életébe! *Népszava*, 1928. április 29.

⁵⁶ A lepontozott turista. *Népszava*, 1938. március 12.

nem halmoz izmokat, de erőssé, ellenállóvá teszi a test minden részét.”⁵⁷

Így a természet kínálta lehetőségek közül három dologra tartottak különösen igényt: napfényre, vízre és levegőre. E három elem fontosságát azonban nem ők ismerték fel, hanem a korszellem elgondolása volt, amit a zsúfolt nagyvárosok és az elégtelen higiéniai állapotok hívtak életre.⁵⁸ Ez a felfogás mégis nagyon könnyen integrálódni tudott a természetjárók gondolkodásmódjába, mert az alapvetően természettudományos értelmezésekre épülő világnézetük ezt könnyen befogadhatóvá tette.

A napfényt a természet fő éltető erejének, és mint az előbb említésre került, a saját társadalmi energiájuk termelőjének vélték. A levegő tisztította és erősítette meg a tüdőt, míg a víz szolgálta a felfrissülést, amelynek hatásától idegrendszerük megnyugvását, jókedvük helyreállítását várták. Az ezen elemekhez való hozzájutás azonban jelentős mértékben átformálta a test társadalomban való megjelenését is, hisz a közvetlen érintkezés elősegítése céljából egyre több testrésznek kellett óhatatlanul láthatóvá válnia. Azonban míg más közegben a divat, az ideál és a közerkölcs formáló munkája mellett ez a folyamat lépésről lépésre haladt, addig a természetjárók esetében ez a radikális változás nagyon gyorsan következett be.

Ahogy a *kalapácsos ember* alakja is fedetlen testtel lett ábrázolva, úgy lett a munkásságnak identitásképző eleme a test minél nagyobb felületű bemutatása. A hagyományos öltözködési szokásokat csupán a rangok és társadalmi helyzet reprezentálására alkalmas, elitista polgári hóbortnak tartották. Nekik a ruházat kiválasztásánál a fő szempontjuk a kényelem és a praktikum volt, de előszeretettel szabadultak meg tőlük annak érdekében, hogy fokozzák a szabadság érzését, és közelebbi kapcsolatba kerüljenek a természettel. Ezt az aktust azonban nem csak vízpart közelében alkalmazták. A hegyek erdeiben vándorolva is szívesen levetették cipőjüket vagy felső ruházatukat, ami miatt gyakran összetűzésbe kerültek az állami és polgári társadalom

⁵⁷ ELLENBOGEN József: Sport-e a turistaság? *Népszava*, 1928. november 25.

⁵⁸ MOHÁCSI Gergely: I. m. 47.

keresztény-nemzeti értékrendjéből fakadó erkölcsi normákkal. Ez pedig akár hatósági intézkedéshez és bírság kiszabásához is vezethetett.⁵⁹ Bonyolultabb volt a helyzet a strandtelepek esetében, amelyek elkerített magánterületek voltak. A polgárság ilyenkor a belügyminisztertől várta a helyzet megoldását. A panaszokból tudjuk, hogy leginkább a fürdőkabinon kívüli öltözködést, az átlátszó női fürdőruhák viselését, a fürdőruhában történő sportolást és a koedukált napozóhelyeket nehezményezték.⁶⁰

A magyarországi munkáskultúra és benne a természetbarátok testedzési és egészségmegővási törekvései esetében nem beszélhetünk elszigetelt, sajátosan magyar problémáról. Világszerte megjelentek hasonló pontok a szocialista pártok programjaiban, ezért egységes koordinálásukra egyre fokozottabb igény mutatkozott. Ennek megoldására ült össze 1929-ben a Szocialista Munkás Sport Internacionálé Prágában, és jelölte ki hat pontban a követendő egészségügyi alapelveket. Az útmutatás elismerte a fény, víz, levegő és testmozgás egészségjavító erejét, de tiltotta ezek erőltetését vagy túlzásba vitelét, elítélte az eredmény- és teljesítménycentrikusságot, továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy az életkor és a nemek szerinti különböző szükségleteket helyezték előtérbe.⁶¹

Eugenikai perspektíva

Amennyiben a munkásmozgalom és azon belül a természetjárás test- és egészségkultúráját, illetve az arról való gondolkodást vizsgáljuk a polgári világ viszonylatában, nem mehetünk el említés nélkül az egyik legellentmondásosabb tudományos irány-

⁵⁹ Az ezzel kapcsolatos esetek pontos száma és gyakorisága egyelőre nem ismert, viszont a TTE-hez köthető sajtópublikációkban, egyesületi kiadványokban rendszeresen visszatérő téma, ami arra enged következtetni, hogy igen gyakori eseményekről beszélhetünk. Ellenben érdemes azt is megjegyezni, hogy a téma folytonos nyilvánosság előtt tartásával a rendszer irányukba történő ellenséges hozzáállását is ki tudták domborítani.

⁶⁰ Erkölc, óh! *Természetbarát*, 1933. április–május. 6.

⁶¹ A Szocialista Munkás Sport Internacionále egészségügyi alapelvei. *Népszava*, 1930. december 7.

zat, a baloldali gondolkodásban is teret kapó eugenika mellett. A századelőn a német nyelvterületről érkező szellemi áramlatnak az egyik legismertebb hazai képviselője az a Madzsar József volt, aki egyaránt közreműködött az AMSZ és TTE megalakításában, majd vezetésükben is részt vállalt.⁶² Az ő és társai munkássága alapjaiban gyakorolt hatást a szociáldemokrata test- és egészségkultúrára a darwinizmus alapjain nyugvó eugenika képviselésével, amelytől hosszú távon az egészségügyi gondok megoldását és a kultúrmunka megerősödését remélték.

Az eugenika tanai szerint az életünk során megszerzett testi és szellemi tapasztalatok átöröklődhetnek az utódokra, mégpedig oly módon, hogy ha pozitív impulzusokat kap, akkor „tökéletesebb” nemzedékek jöhetnek a világra, míg ha ezek a behatások negatívak, akkor „satnyább” utódok fognak születni. Az elgondolás társadalmi vetülete szerint ebből az egyszerű képletből levezethető a szegénység, a nyomor és egyes megbetegedések is. „[...] mi az, ami átszarmazik belőlünk a jövőbe, mi tehát az ami belőlünk csakugyan halhatatlan? A válasz nem lehet más, csak az: amit mi magunk szereztünk és átörökítettünk utódainkra. Az a csekély tökéletesedés az emberi faj fejlődésében, amelyet mi szereztünk meg.”⁶³

Az új embertípus létrehozása iránti vágyról esett már szó, az pedig kétségtelen, hogy az eugenika tanai hatással voltak erre az elgondolásra. Az eredendően főként természettudományos beállítottságú szociáldemokratáktól sem állt távol az irányzat, de teljes egészében több szempontból sem fogadhatták el. Lényegében a polgári világra vagy vallásokra jellemző eleve elrendelés dogmáját hirdette, csak ebben az értelmezésében ez nem jogi kiváltságokat jelentett, hanem biológiait. Ők az egyén még saját életciklusán belüli társadalmi fejlesztésében hittek, nem pedig a hosszú távú faji nemesítésben. Ezért foglalkoztak tanítással, és ezért kapott

⁶² Dr. Madzsar József (1876–1940) orvos, az 1920-as évek közepétől a munkásmozgalom egyik legismertebb és legfoglalkoztatottabb előadója, majd az 1930-as évek elejétől kezdve az illegális kommunista szervezkedésekben való részvétele miatt mindjobban kiszorult a mérsékeltabb munkásegyesületek köréből.

⁶³ MADZSAR József: *Madzsar József válogatott írásai*. Szerk.: KÁRPÁTI Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 17.

egyre nagyobb hangsúlyt az egészségügy. Az eugenika szabályai szerint mindez csak nagyon távoli perspektívában kapott volna értelmet, de a munkásmozgalom elsődleges feladatai közé az életviszonyok mielőbbi javítása tartozott.

Még az első világháborút megelőzően, az eugenika hatására gyengült meg a marxizmus filozófiája a munkásmozgalmat vezető értelmiségiek körében, mert a szélesebb művelődési skálával rendelkezők felismerték, hogy a gazdasági változás önmagában nem fogja megoldani a társadalom minden problémáját.⁶⁴ Főbb elgondolásai ezért nem tűntek el nyomtalanul a baloldali mozgalmak életéből a háborút követő megváltozott politikai és társadalmi közegben sem. Legerősebb hatását ráadásul épp a természetjárók között fejtette ki, ahol egyes tézisei zárványként tovább éltek a Horthy-korszakban.

Sőt az az elgondolása, miszerint a biológia törvényszerűségeit a társadalom alakítására kell használni, a munkás turisták körében a fontos tételek közé tartozott, pusztán annyi kiegészítéssel, hogy a szigorúan vett biológiát kicserélték a tágabban értelmezhető, több tudományterületi megközelítéssel megfigyelhető természettel. Ugyanez igaz volt a tapasztalatszerzés tanára is, annyi változtatással, hogy a természetben szerzett pozitív tapasztalatok szerintük azonnali hatást gyakorolnak az emberre, amihez nem kell több nemzedék megszületését kívánni. „A természetben és a társadalomban látottakból és tapasztaltakból azonban kialakul oly világnézet, amely erős vár az élet minden viszonylatában, erő, mely meggyőződést ad és akaratot acéloz az élet küzdelmeinek minél könnyebb megvívásához, de ahhoz is, hogy kivegye részét az új emberiség kiformalásának munkájából.”⁶⁵

Végeredményben a két világháború közötti korszakra kialakult egy konszenzus az eugenika és a marxizmus között a munkás természetjáró közösségekben. Az embert igenis fejleszthetőnek vélték, de sokkal inkább társadalmi minőségében, semmint biológiaiban. Ez kiterjedt a test egészségi kondícióira és a szel-

⁶⁴ BOLGÁR Elek: Munkáskérdés és alkoholizmus (1906). In: KÁRPÁTI Endre: *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából*. I. m. 341.

⁶⁵ A turistaság nevelő értékei. *Természetbarát*, 1933. szeptember-október. 2.

lemre, az értelemre, amelyek szükségszerűen hatást gyakoroltak a mindennapi életviszonyaikra, de szigorúan csak generáción belüli léptékben. Pontosan eddig terjedt az eugenika hatásköre. Innentől kezdve javarészt a marxizmus sémáit alkalmazták a gazdasági, társadalmi viszonyok vagy a történelmi folyamatok leírására. Az eugenika átalakított formájában a jelen, a mindennapok, a rövid távú célok eléréséhez lett útmutató, míg a marxizmus megmaradt a nagyléptékű folyamatok leírásának fő narratívájaként.

A TTE alkotásai és azok kulturális szerepe

A Magyar Turista Szövetséget (MTSZ) 1913. november 29-én nyolc turistaegyesület – köztük a TTE – összesen 11 662 tagja hívta életre a turista társadalom érdekeinek képviselete céljából.⁶⁶ Irányítására közgyűléseket tartottak, ahol delegált küldöttek révén minden szervezet felszólalhatott és szavazati joggal bírt. Mindez tehát közös összefogást jelentett a munkások és polgárok között, amiből levonható az a következtetés is, hogy nem egy specifikusan polgári képződményről beszélhetünk. A két világháború között a funkciója nem változott, ugyanúgy megmaradt az állami szervek és a turista egyesületek közötti közvetítő és koordináló szerepe, aminek ellátásáért cserébe évi nagyjából 900 pengő tagdíjat kellett fizetniük a szervezeteknek.⁶⁷ A tagságért cserébe a TTE tagjait is megillették a különböző utazási kedvezmények és kollektív biztosítások, továbbá megkönnyítette számukra a kapcsolattartást olyan, az államot működtető társaságokkal, amelyekkel tevékenységük révén az elengedhetetlen lett volna.

A Horthy-korszak Magyarországon állami szinten keveset foglalkoztak a természetjárás apró-cseprő ügyeivel. Az 1913-ban létrehozott pénzügyi Turistaalapot az 1921-es átszervezéseknek köszönhetően beolvasztották az Országos Testnevelési Alapba,

⁶⁶ GECSÉNYI Lajos–SZERÉNYI Imre: *A magyar természetjárás története a felszabadulásig*. Magyar Természetbarát Szövetség, Budapest, 1973. 4.

⁶⁷ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 62.

ami egyben azt is jelentette, hogy a turistaügyek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá kerültek.⁶⁸ A pénzbeli juttatások ezután segély formájában az Országos Testnevelési Tanácson (OTT) keresztül kerültek az MTSZ-hez a különböző tagegyesületek közötti szétosztás céljából. Így magára a természetjáró társadalomra hárult az infrastruktúra kiépítésének, a szabályok megteremtésének és mindezek működtetésének a feladata.

A fizikai alkotások létrehozása kéz a kézben járt a természetjárás szabadidős tevékenységével, nemcsak a polgári, hanem a munkáskultúrában is. Ráadásul az utóbbiak esetében ezt tovább erősítette a materialista világfelfogásból eredő alkotási vágyuk, amely egyébként identitásuk egyik alapvető építőeleme is volt. Mindig törekedtek arra, hogy tevékenységük valamilyen kézzelfogható, fizikai formában öltözzön testet, mert ezek a létesítmények a gyakorlati funkcióikon túl társadalmi csoportjuk értékeinek, erejének és összetartozásuk bemutatására is szolgált. „Tanulni, tanítani és alkotni!”⁶⁹ – szölt a hitvallásuk.

Fontosságát mutatja, hogy a TTE már a legelső alapszabályában célként rögzítette a menedékházak építését.⁷⁰ Ugyanakkor esetükben nem beszélhetünk központosított szervezetről, vagyis a budapesti vezetőség nem szabott meg hivatalos fejlődési irányt, és nem jelölt ki stratégiaileg fontos területeket. A különböző csoportok, osztályok maguk dönthették el, mennyire kívánnak részt venni ebben az alkotómunkában. 1929 márciusában is, a további konfrontáció és az egyesület szétszakadásának elkerülése érdekében csupán olyan szabálmódosítást vezettek be, amely szerint az elkövetkezendőkben csak a központ engedélyével és tulajdonjog gyakorlása mellett vásárolhat bármely helyi szervezetük ingatlant vagy telket.⁷¹

Ugyanakkor mégis azt láthatjuk, hogy minden osztály kifejezetten törekedett egy olyan menedékház megalkotására, amely

⁶⁸ JELLINEK János: I. m. 78.

⁶⁹ Két új természetbarát-alkotás. *Természetbarát*, 1932. november–december. 5.

⁷⁰ GECSÉNYI Lajos–SZERÉNYI Imre: I. m. 14.

⁷¹ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 20.

azután további tevékenységük központi részét képezheti majd. Egy létesítmény ugyanis lehetővé tette számukra a környező hegyek, völgyek és erdők bizonyos értelemben vett elfoglalását, mert utána ők intézhették az ottani turistaútvonalak kiépítését és karbantartását. Másodszorban strandok és azok területén lévő vikendházak létrehozásán munkálkodtak, de e két fő típuson kívül számos forrás, csónakház és téli melegedő viselte magán a munkásság keze nyomát. A TTE a munkásturista-szervezetek közül a tárgyalta korszak végére magasan kiemelkedett országon belül alkotásával, amelyek csak a menedékházak és a strandok közül kerültek ki.⁷²

Ez a helyzet azt eredményezte, hogy az egyesület tevékenységének egy jelentős része az alkotások létrehozásához szükséges fedezet előteremtéséhez kapcsolódott. Bár az 1928-as esztendő a több párhuzamosan folyó építkezés miatt kiugró évnak számított, de a telekvásárlás, a földmunkák, az építkezések, a berendezések és a már meglévő létesítmények őrzése, fenntartása és karbantartása akár évi 60 000 pengős megterhelést jelenthetett a TTE számára.⁷³ Ebből az összegből is kitűnik, hogy a folyamatos működéshez és gyarapodáshoz szükséges fedezet előteremtése évről évre korántsem volt egyszerű feladat, kiváltképp, hogy a munkásosztály tagjai a szegényebb társadalmi rétegekhez tartoztak.

Ellenben ha csak a természetjáró munkások mikrotársadalmát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a mozgalom résztvevői között nagyobb számban megtaláljuk a munkásság módosabb rétegeit is. Erre azokból a rendszeresen megszervezésre kerülő külföldi, nagyobb anyagi megterhelést jelentő utakból következtethetünk, amelyeken akár kétszáznál is többen vettek részt.⁷⁴ Ráadásul a belépődíjak és a tagdíjak adott esetben szintén jelentős befektetést igényeltek. A TTE például 1933-ban a szigetmonos-

⁷² Az 1939-es állapotok szerint: kevélynyergi, frankhegyi, szentkúti, istenszéki, újhutai és felsőtárkányi menedékház, továbbá gárdonyi üdülőláza és telep, horányi üdülőláza és -telep, füzeserdei üdülő- és nyaralótelep, csermelyvölgyi menedékház és üdülőtelep. KERÉKES Pál (összeáll.): *A Természetbarátok Turistaegyesülete kirándulásai 1939 szeptember 3-tól december 26-ig*. Budapest, 1939. 38.

⁷³ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 24.

⁷⁴ Uo. 16.

tori strandbérlet árát öt évre 200 pengőben határozta meg.⁷⁵ Nyilvánvalóan nem szabtak volna ilyen árakat, ha a tagok részéről nem mutatkozott volna rá kereslet. A túrázás tehát nem tartozott a legolcsóbb szabadidős programok közé, még ha az egyesület törekedett is a rászorulóknak számára elérhetővé tenni azt, olyan szertárak üzemeltetésével, ahonnan a drágább felszereléseket kölcsönözni lehetett.

Ez a kettősség azt eredményezte, hogy a pénz összegyűjtésére különböző kreatív módokat kellett kidolgozni. 1918-ban a TTE még olyan részjegy-kibocsátási kampány elindítására tett javaslatot, amelynek keretében ötezer darab tíz korona névértékű szelvényt kínáltak volna fel megvásárlásra, amelyeknek a visszaváltásához az ebből az összegből felépülő menedékház elkészülte utáni évben láttak volna hozzá.⁷⁶ A háborús vereség és a területelcsatolások következtében az egyesület nemcsak értékes tagokat és teljes csoportokat veszített el, hanem ezáltal jelentős bevételektől is elesett, ami miatt mindenfajta nagyobb összegű kölcsön visszafizetése bizonytalanná vált. A pénzszerzésnek e formáját ugyan a későbbiekben sem vetették el, de már csak sokkal kisebb tételben árusították azokat. Ezt mutatja az 1920-as évek végén készült pénzügyi kimutatás is, amely szerint a részjegyek közel 1500 pengős bevételt termeltek a menedékházalap javára.⁷⁷ Népszerűbb formája a szintisza hasznát hozó bélyegkiadás lett.

A különféle programok ugyancsak rendkívül jelentős szerepet játszottak a közösség pénzügyűjtésében. A hajókirándulásokon, hangversenyeken, taggyűléseken, kiállításokon és kultúresteken a részvételi díjon túlmenően lehetőség kínálkozott további bélyegek megvásárlására vagy adományok felajánlására.⁷⁸ Megszervezésük azonban nem volt veszélytelen próbálkozás, mert akár deficittel is záródhattak.⁷⁹ Ezek a programok azonban nemcsak a gyűjtés szempontjából voltak érdekesek a számukra,

⁷⁵ Uo. 134.

⁷⁶ Uo. 1/1. ö. e. 1.

⁷⁷ Uo. 1/2. ö. e. 24.

⁷⁸ Július első vasárnapján. *Népszava*, 1926. június 20.

⁷⁹ PIL 680. f. 1/2. ö. e. 7.

hanem olyan nyilvános térként is szolgáltak, amelyek nem függenek össze közvetlenül a természettel.

A fő szempont minden esetben az volt, hogy a kívánt összeg előteremtése kollektív, közösségi összefogásként valósuljon meg, amelynek kereteibe belefért, ha az összegyűjtött alapot az MTSZ-től vagy a városi önkormányzatoktól érkező segélyekkel egészítették ki. Azonban létezett olyan csoport is – mint például a pécsiek –, amelyik kifejezetten arra törekedett, hogy a menedékházát kizárólag önerőből hozhassa létre.⁸⁰

Amennyiben összegyűlt a szükséges összeg, elkezdődhetett az építkezés. A megfelelő telek kiválasztása után a munkálatok elvégzésének mikéntje szociális rászorultságuk miatt eltért a polgári világban megszokott rendtől. Szinte minden feladatot maguk a turisták végezték el egy úgynevezett munkatúra keretein belül, ami azt jelentette, hogy a kirándulást összekötötték a szükséges munkálatok elvégzésével a készülő létesítménynél, amiért semmiféle anyagi kompenzáció nem járt. Egy közepes méretű menedékház felépítése nagyjából 2140 munkaórát vett igénybe.⁸¹ Maga az alkotás folyamata igen fontos közösségi élménynek számított, mert az ebben már gyakorlottabb tagok sokszor ellátogattak és segédkeztek más építkezéseken, mint ahogy azt az újpesti és ferencvárosi csoport tette 1927-ben, a mecseki menedékház készültkor.⁸² Ez kiváló lehetőséget nyújtott az ismeretek bővítésére, miközben megerősíthette egy mozgalom helyi működését.

Akár a gyűjtés, akár az alkotás tevékenységéről legyen szó, a leglényegesebb aktus az áldozat meghozatala volt, mert ez fokozta az érzelmi kötődést az elkészült intézményhez és a társakhoz, majd ezeken keresztül pedig az öntudatukat és az összetartozásuk élményét mélyítette el. A közösség minden tagjától elvben elvárták a hozzájárulást. Ha valaki pénzt nem is tudott adni, a szabadidejével még mindig rendelkezhetett, erre számos külön-

⁸⁰ A munkássporthoz legújabb hajléka – A pécsi Természetbarátok szombaton avatják a Mecsekben épült turistamenedékház- és üdülőtelepüket. *Népszava*, 1928. szeptember 6.

⁸¹ Uo.

⁸² BARONEK Jenő: 100 éve alakult a Természetbarátok Turista Egyesülete pécsi csoportja. In: BARONEK Jenő (szerk.): *A Mecsek Egyesület évkönyve a 2011-es egyesületi évről*. Mecsek Egyesület, Pécs, 2011. 326.

leges példát találhatunk. A Szalmás kórus tagjai például ingyen léptek fel a munkásrendezvényeken, csak az utazás költségét kérték el, de ők a jegyek megvásárlása helyett inkább gyalog mentek a helyszínre, egészen addig, amíg az így összekuporgatott fillérekből meg tudták építeni a vikendházukat a TTE horányi strandján.⁸³ A kevélynyergi menedékház köveit a szabadnapjait feláldozó pilisvörösvári bányamunkások fejtették és faragták ki a kívánt méretűre.⁸⁴ A nagyszénási menedékház elkészülte alkalmából a *Népszava* közölt egy cikket, amelyben felsorolta az adományozókat.⁸⁵ Néhányan csupán egy fogassal vagy takaróval járultak hozzá az épület berendezéséhez, megbecsülésük jeleként mégis név szerint említették meg őket egy országos lapban.

Az elkészült objektumot azután minden esetben egy nagyobb kollektíva kontextusába igyekeztek elhelyezni. Ha szükséges volt, akkor a polgári természetjárással való közös platform narratívája is nyilvánosságot kaphatott, de a TTE-nek ezt elsődlegesen a Touristenverein die Naturfreunde vagy a hazai munkásmozgalom jelentette.⁸⁶ A gyakorlatban ez úgy jelent meg, hogy a publikációikban, az alkotásaik felsorolásakor előszeretettel hivatkoztak a világszinten elért összteljesítményükre, illetve mindig az egész munkásosztály számára ajánlották létesítményeiket, és annak létét a munkásmozgalom erejének és teljesítőképességének tulajdonították. Nem feltétlen volt lényeges, hogy melyik egyesület építtette és felügyelte annak működését, mert nagyobb közösséget és célokat volt hivatott szolgálni. A TTE ennek szellemében a szervezett munkások számára ugyanazokat a kedvezményeket biztosította, mint saját tagjainak.⁸⁷

Egy menedékház vagy strandtelep sokkal komplexebb társadalmi funkciót látott el ma ismert utódainál. Nem véletlenül hívták ezeket a mozgalmon belül *munkás-kultúrintézményeknek*.

⁸³ RÉTI László–RÓDER László: *Az Erdei Telep: 1928–1978*. Természetbarátok Egyesülete–KPVDSZ Vörös Meteor Természettudományi Egyesület, Szigetmonostor–Budapest, 1978. 46.

⁸⁴ GECSÉNYI Lajos–SZERÉNYI Imre: I. m. 18.

⁸⁵ BIRÓ Dezső: A hegytetőn... *Népszava*, 1926. május 15.

⁸⁶ ELLENBOGEN József: Politikum a Természetbarátmozgalomban. *Népszava*, 1930. december 7.

⁸⁷ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 8.

Az alkotás folyamata ugyanis nemcsak materiális tartalommal töltötte meg a mesterségesen megalkotott világukat, hanem közben a szó fizikai értelmében is olyan menedékekkel, ahol a mindennapi életvezetés szabályai, korlátai feloldódhattak, és társadalmuk új konstrukciós elvek mentén épülhetett föl, ezáltal hozzájárulva egy új kulturális közeg létrejöttéhez, majd kikristályosodásához.⁸⁸ Mindez azért rendkívül lényeges, mert a természetjárás művelése közben a munkás kivonult, vagyis egy rövid időre elszakadt a megszokott városi terétől és kultúrájától.⁸⁹ Az elveszettség érzése egyetlen csoport összetartozását sem erősítené meg, így részben ennek köszönhető, hogy a mozgalom 1926-ig nem igazán tudott fellendülni, mivel addig voltak kénytelenek a polgári létesítményeket használni, ahol idegennek, kénytelenül megtűrt vendégeknek érezték magukat.⁹⁰

Az első munkásmozgalmi menedékházat még a történelmi Magyarország területén a kassai természetbarátok építették fel 1914-ben. Egy ilyen intézmény három legfontosabb funkciója a szálláshely és élelem biztosítása mellett a szociális funkciók ellátása volt, mely utóbbihoz a bizonyítottan munkanélküliek belépődíjának folytonos mérséklése is hozzátartozott.⁹¹ A hagyományos természetjáró szerepeken túlmenően az ilyen objektumok alkalmasak voltak még például sí- és hegymászótanfolyamok, ünnepek, vándorgyűlések megrendezésére, sőt még a mozgalomhoz kötődő külföldi vendégek elszállásolására is szolgálhatott. Fordított esetben a magyar munkás turisták szintűgy visszatérő vendégei voltak a környező országok hasonló építményeinek.⁹² A belső mindennapi életről elmondható, hogy valószínűsíthetően minden lehetséges időt a szabadban töltötték az épület környezetében. A kifáradt turisták tevékenysége kimerülhetett egy-egy politikai téma megvitatásában, esetleg egy éjszaka nyúló, tét nélküli kártyázásban.

⁸⁸ SZIJÁRTÓ Zsolt: I. m. 10.

⁸⁹ K. HORVÁTH Zsolt: I. m. 130.

⁹⁰ A menedékház. *Népszava*, 1928. január 1.

⁹¹ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 110.

⁹² Különösen kiemelendő a kassai természetbarátokkal fenntartott szoros kapcsolat.

Merőben más volt a helyzet a strandtelepek esetében. Magyarország első munkásstrandfürdőjét a székesfehérvári TTE-tagok hozták létre a gárdonyi Barátság-parton 1927-ben, mégis a korszakban a legpezsgőbb társadalmi élettel a Munkás TE által birtokolt gödi (Gödi fészek) és a TTE tulajdonában lévő horányi (szigetmonostori) strand birt. A Duna két oldalán egymással szemben helyezkedtek el, és a folyón átúszó vagy átevező vendégek révén életük szorosan összekapcsolódott.⁹³

A horányi strandon eltöltött idő függvényében a telep „lakosságát” két nagyobb csoportra lehetett osztani. Az egyikbe azok tartoztak, akik a hétvégi szabadidejükben tartózkodtak a parton, míg a másikba azok, akik az egész nyarukat odakint töltötték. Utóbbi társaság magját főként a jelentős belépődíj-kedvezményeket élvező munkanélküliek, anyák és szünidejüket élvező gyermekek tették ki. Ilyenformán a strandon, a menedékházakkal ellentétben, nem a megpihenni vágyó, adott esetben pár órára betérő fáradt turisták, hanem friss, sok szabadidővel rendelkező munkások tartózkodtak, ami lehetővé tette a pezsgő kulturális élet kialakulását. A szabadság érzése és az önszerveződés felzabáló lehetősége itt érezte legjobban a hatását.

A fürdőzésen kívül a felkínált programokra és elfoglaltságokra többnyire kollektív módon került sor. Naponta rendeztek az egyesület által biztosított eszközök segítségével közös tornákat. Ezenkívül négy sportág hódított igazán a telepen: az asztalitenisz, a röplabda, az úszás és az evezés. Az elme pallérozását szolgálták a rendőrök és csendőrök felügyelete nélkül megtartott szabad politikai szemináriumok. A telepi élet egyik legjellegzetesebb elemét, az amúgy a munkáskultúra magját is képező groteszk, szatirikus humor adta, amelyhez éppúgy hozzátartozott a polgári életstílus kifigurázása, mint saját helyzetük tökéletes ismerete és annak tudatos kidomborítása. Ennek szellemében játszották el ismert jobboldali politikusok perét kijelölt amatőr ügyészek és védőügyvédek segítségével.⁹⁴ Színjátészó körök alakultak, és olyan darabokat adtak elő, amelyek vagy a szocialista világnézet

⁹³ RÉTI László–RÓDER László: I. m. 35.

⁹⁴ Uo. 52., 41.

egy-egy szegmensét magyarázták, népszerűsítették, vagy pedig a polgári világ nagy eseményeit figurázták ki. Miközben bármikor felcsendülhetett egy munkásdal közös éneklés céljából. A lényeg sokszor a spontaneitás volt, mert a hétköznapi életük során szigorú szabályok és korlátok közé szorított munkásság esetében ez a szabadság egyik megnyilvánulási formájává vált.

Mindkét típusú kultúrintézménynek egyaránt nélkülözhetetlen funkciója volt a munkásosztály társadalmi létének elfogadtatásában. A polgári körök számára ezeken keresztül tudták legjobban kifejezni, hogy kik ők, mit gondolnak a világról és mit akarnak elérni. A nagyszénási menedékház vendégkönyvének tanúsága szerint a látogatók között szép számmal megtalálhatjuk a polgári egyesületek jeles képviselőit is. Cserkészcsapatok, MKE- és MTE-osztályok, de még a Magyar Országos Véderő Egylet bejegyzése is felbukkan a lapokon.⁹⁵ A strandjaikra szintén sokan kilátogattak olyanok is, akik csak hallottak a jó légkörről és a tartalmas programokról.⁹⁶ Mindennek eredményeképpen pedig megjelentek a TTE berkein belül azok, akik nem tartoztak a munkásosztály vagy munkáskultúra tágabban értelmezett társadalmába.

Legyen szó tehát egy konkrét fizikai helyszínről vagy egy olyan nem kézzelfogható konstrukcióról, mint egy társadalmi réteg, ezen alkotások létezésének a fő értelme az volt, hogy mindkét dimenzióban sikerrel propagálja és reprezentálja a munkásmozgalom vélt vagy valós értékeit.

A TTE viszonya néhány polgári szervvel, szervezettel

Az 1921-ben megkötött Bethlen–Peyer-paktum végképp eldöntötte, hogy az újonnan kiépülő politikai és társadalmi struktúrában az MSZDP legálisan, a rendszer részeként működhet majd. Ennek nyomán a leninizmustól elfordulva, Lassalle vezetési irányelvét tették meg a hivatalos működési eszményüknek,

⁹⁵ PIL 680. f. 9/1. ó. e. 1–267.

⁹⁶ RETI László–RÖDER László: I. m. 35.

azaz a munkásság céljaiért a meglévő nemzeti állam keretein belül lehet munkálkodni, és a fennálló rendszert demokratikus választás útján kell majd átalakítani. Mindez azt jelentette, hogy a munkásegyesületeknek, köztük a természetjáróknak a saját szintjükön ugyanúgy meg kellett találniuk és ki kellett építeniük alkalmazkodási lehetőségeiket. Bármennyire is igyekeztek elhatárolódni a polgári világtól, a velük való kapcsolattartást és sok esetben az együttműködést nem kerülhették el.

Fontos azonban előrebecsíteni, hogy az 1989 előtti történetírásban általában a munkásmozgalom történetét magával a párttörténettel feleltették meg.⁹⁷ Az 1945 előtti állam és annak szervezeteivel való bárminemű kapcsolat egy-két kivételt leszámítva figyelmet sem érdemelt. A valóság ezzel szemben az, hogy a munkás természetjárók számos ponton kapcsolódtak a polgári világhoz, miközben azért rendszeresen felemelték a szavukat velük szemben. Lényeges viszont kiemelni azt a tényt, miszerint sosem rugaszkodtak el saját hatáskörüktől, és csak az egyesületi ügyek vagy a természetben való vándorlás kapcsán hallatták hangjukat. Ezekben a kritikákban az elvi különbségek igen markánsan jelentek meg, míg a konkrét aktuálpolitikai felvetések néhány kardinális kérdést leszámítva egyáltalán nem.

A természetbarát mozgalom három szinten kapcsolódott az államhoz: a parlament, a Belügyminisztérium és az általa felügyelt hatóságok, illetve a Magyar Turista Szövetség révén.

A Parlament falain belül viszonylag kevés mozgásteret volt a TTE-nek. Mégis az MSZDP-frakcióban helyet foglaló Kéthly Anna – aki nemcsak tagja volt a szervezetnek, hanem 1941 és 1948 között az elnöke is – felszólalásai útján gondoskodott róla, hogy a turistaügyek olykor napirendre kerüljenek.

A mozgalom legnagyobb célkitűzése egészen az 1920-as évek elejétől kezdve az volt, hogy a belföldi természetjárás új törvényi keretet kaphasson, ugyanis akkoriban még a turistáskodás alapvető igényeit sem kielégítő, a mezőgazdaságról és mezőrend-

⁹⁷ K. HORVÁTH Zsolt: A hiány. A két háború közötti munkáskultúra és a Kádár-korszak munkásmozgalmi kánonja. In: ERŐS Vilmos–HORVÁTH Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 80–82.

őrségről szóló 1894. évi XII. törvénycikk számított irányadónak. A törvényhozás végül 1930-ban tett ígéretet az új jogszabály megalkotására, de ehhez is Zsitvay Tibornak, az MTSZ egykori elnökének kellett az igazságügy-miniszteri székhelyen helyet foglalnia.⁹⁸ Hosszas előkészületi munka után az MTSZ 1933-ban kapta meg a tervezetet véleményezés céljából, amely húsz paragrafusból állt, és abból mindössze három tért ki a konkrét turistaügyekre.⁹⁹ Végül 1935-ben fogadták el az első olyan magyarországi törvényt (IV. tc.), amely a turistaság gyakorlásának módját is szabályozta. Összességében tizennégy pontban taglalta az elkövethető kihágásokat, bejelentési kötelezettségeket és ezekért kiszabható büntetések mértékét. Nagy változás volt viszont, hogy a tilos területre tévedés esetén eltörölték a bírságot, amennyiben a vétkesek az első felszólításra elhagyták a telket.¹⁰⁰

A törvény egészében viszont abból a szempontból csalódást jelentett, hogy a tilos területek jelentette problémakört nem sikerült kielégítően rendeznie. Ez a két háború közötti időszak turistatársadalmát leginkább foglalkoztató kérdés egy kifejezetten magyar problémát jelölt, ugyanis az országtól nyugatra már felszámolták ezt az akadályt, míg keletre a turistamozgalom fejletlensége miatt ez a szempont egész egyszerűen még fel sem vetődött.¹⁰¹ A konfliktus lényegében abból következett, hogy a különböző uradalmi, mezőgazdasági, állami vagy más egyéb magántulajdonban lévő birtokokat lezárták az illetéktelen látogatók elől, így ezeken keresztül legfeljebb csak előzetes engedélykérés útján lehetett áthaladni. Viszont sok esetben ezeket a területeket nem lehetett kerítéssel jól látható módon fizikailag elkeríteni, hanem egy tábla kiszögelésével figyelmeztették csak az arra járókat. Ebből aztán számtalan kellemetlenség következhetett, hiszen egy figyelmetlen vagy az adott környéken ismeretlen túrázó

⁹⁸ ELLENBOGEN József: Jön a turistatörvény! *Népszava*, 1930. március 18.

⁹⁹ ELLENBOGEN József: Az erdőtörvény. *Természetbarát*, 1933. november–december. 7.

¹⁰⁰ *Természetbarát zsebkönyv*. 1938. Természetbarátok Turistaegyesülete, Budapest, 1938. 55–56.

¹⁰¹ JELLINEK János: I. m. 11.

csoport könnyedén átléphette a határt, ami rendőrségi intézkedést vagy büntetést vonhatott maga után.

Bár e területek felszámolásáért mind a polgári, mind a munkás természetjárók küzdöttek, utóbbiakat mégis érzékenyebben érintette, mert egyre inkább a kapitalizmus kirekesztő viszonyaival azonosították, ami ráadásul korlátozza a szabad mozgásterüket is.¹⁰² Erre jó példa, hogy a TTE felsőgallai csoportja védkunyhót létesített, de a környék legnagyobb részét lefedő uradalom megtiltotta számukra az erdőben való átkelést, így nem tudtak a munkaterületükön a természetjáró feladataiknak eleget tenni.¹⁰³ „A legfontosabb ezek között a működési terület hiánya, amely a tilossá parancsolt területek mind terjedelmesebbé növekedéséből állott elő és amelynek eredményeként ma már leszámítva a budai hegyek keskeny szalagját, csak egynéhány elvétett sziget áll a turisták rendelkezésére” – írta erről a *Népszava*.¹⁰⁴

A turistaügyek nem a Belügyminisztérium hatáskörébe tartoztak, de a turistaszervezetek mint egyesületek igen. A hatóságok állandó megfigyelés alatt tartották a gyanúsak, kommunisztának ítélt tagokat, akadályozták a rendezvényeik megtartását, felügyelték előadásaikat és alapszabályuk érvényesítésének ötvennyi halogatásával folyamatosan napirenden tartották az állami és városi segélyek elapadásának vagy az egyesület beszűntetésének lehetőségét.¹⁰⁵ 1933-ban a rendőrség államrendészeti osztálya ekképpen jellemezte a TTE-t: „Számptalan panaszz érkezzett ellenünk, hogy kirándulásaikk alkalmával állam- és társadalomellenes magatartást tanúsítanak, vagy ha ezt nem is, de a polgári érzésű egyéneket sértő módon viselkednek. [...] Állandó, szoros megfigyelés alatt állnak.”¹⁰⁶

Általánosságban elmondható, hogy a TTE munkásmozgalmi szerepe miatt sokkal nehezebb helyzetben volt, mint a polgári

¹⁰² CSATLÓS Judit: I. m. 14.

¹⁰³ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 25.

¹⁰⁴ A turistatársadalom. *Népszava*, 1929. február 28.

¹⁰⁵ MÓNUS Illés: Alapszabályaink kálváriája. *Természetbarát*, 1932. július–augusztus. 7–8.

¹⁰⁶ Szervezett tömegmozgalmak Magyarországon: XXXVI. számú politikai referátum. Magyar királyi rendőrség budapesti főkapitányságának államrendészeti osztálya, Budapest, 1933. 84.

egyesületek, mert minden szabálynak ugyanúgy eleget kellett tenniük, de a hivatalos előírásokon túlmenően további nehézségeket gördítettek az útjukba. Ennek egyik klasszikus megnyilvánulási formája az volt, hogy a beadványaikra, kérdéseikre akár csak évek múltán voltak hajlandók reagálni az illetékes szervek. A TTE azonban komolyabb ellenállás nélkül alávetette magát az összes kérésnek, legfeljebb papíron adtak hangot nemtetszésüknek, amiért sok bírálat érte őket kívülről és belülről egyaránt, de a forradalmi hangulatot gerjesztő kommunistákkal szemben szükséges volt az állam felé kiemelni a különbségeket.¹⁰⁷

A TTE számára a birtokszerzés is nehézséget jelentett. Az állam úgy vélte, a tulajdonszerzés, a vagyon növekedése megerősítené a mozgalmat és gyengítené a felettük gyakorolt kontrollt. Ebből kifolyólag a telekszerzés bevett szokása a bérlet lett. Jellemző példa a későbbi szigetmonostori strand területe, amelyet a tulajdonosok ugyan eladóként hirdettek, de amint megtudták, hogy a munkások milyen célokra használnák, csak egy évi kétszáz pengős bérleti szerződésbe egyeztek bele.¹⁰⁸ Voltak azonban a polgári világnak olyan szereplői is, akik jó lehetőséget láttak a természetjárókban. 1929-ben Nógrád község felajánlotta a Magyar-forrás melletti területet 99 esztendőre, évi 1 pengőért cserébe.¹⁰⁹ Az ilyen tervek igazság szerint jó üzletnek számíthatnak, mert hiába váltak meg akár ingyen, akár jelképes összegért egy nagyobb birtoktól, ha utána a természetjárók a saját vagyonuk felhasználásával a környéket infrastrukturálisan fellendítették.

A TTE a polgári egyesületek közül az MTSZ-szel ápolta a legszorosabb viszonyt, az utóbbi – korábban már tárgyalt – koordináló és közvetítő szerepe miatt. Még a Tanácsköztársaság öröksége sem nyomta rá a bélyegét a kapcsolatukra, és az 1920-as évek során mondhatni harmonikus együttműködés alakult ki közöttük. Az MTSZ leginkább csak a nemzeti érzelm kifejezését hiányolta olyan esetekben, mint például amikor a kevélynyergi menedékház avatóján nem húzták fel a nemzeti lobo-

¹⁰⁷ PIL 680. f. 1/3. ó. e. 1–5.

¹⁰⁸ RÉTI László–RÓDER László: I. m. 14–15.

¹⁰⁹ PIL 680. f. 1/2. ó. e. 20–23.

gót.¹¹⁰ 1926-ban, a nagyszénási menedékház átadóán viszont nemcsak jelen volt az MTSZ küldöttsége, hanem maga az akkori elnökük, Zsitvay Tibor tette az első ünnepélyes bejegyzést annak vendégkönyvébe: „Nyílják meg a szeretet turista-otthona az alkotó, munkás hazaszeretet és a minden jószándékú magyar embert testvéri egyetértésben egyesítő emberszeretet nevében.”¹¹¹ A szövegből egyébként kiérződik a polgár és munkás kategóriák összemosásának szándéka, az egység és a kölcsönös megértés kívánalma.

A helyzet azonban a harmincas évek elején hirtelen megváltozott, ahogy a TTE-t egyre több támadás érte az árnyékában működő kommunisták miatt. A természetbarátok meglátása szerint az MTSZ teljesen kivonult az állami hatóságokkal folytatott konfliktusukból, túlságosan kiszolgálta a rendszer érdekeit, miközben egyáltalán nem állt ki az egyik oszlopos tagegyesületéért.

A két szervezet viszonyában az igazi törést mégis az 1932-ben a TTE alapszabályába beiktatott záradékok eredményezték. A hatalmi nyomásra létrejött új szabályozások értelmében a túrákat és egyesületi helyiségeket ezentúl csak tagok látogathatták, betiltották a kirándulásokon a dalok éneklését vagy előadások tartását, és a munkásmozgalmi tevékenységért bírósági ítélettel elmarasztaltakat ki kellett zárni.¹¹² A mozgalom élvonala úgy érezte, megfosztották őket az alapvető jogaiktól, miközben a szövetség ezt tétlenül végignézte. A kispesti csoport ezért elsőként vetette fel, hogy a TTE központja minden MTSZ-ben viselt tisztségéről azonnal mondjon le, amiért megalázó helyzetbe hozták őket.¹¹³ A vezetőség ennek nyomán ténylegesen lemondott azokról, és ezután csak tanácski tagságot vállalt, vagyis a TTE küldöttei továbbra is részt vettek az MTSZ gyűlésein, de a szervezet működtetésében már nem. Bár az évtized közepére már egyre kevésbé tekintették a TTE-t kommunista fedőszervezetnek, 1935-ben, a fennállásuk huszonötödik évfordulóján megtartott

¹¹⁰ A kevélynyergyi menedékház avatóünnep. *Turistaság és Alpinizmus*, 1928/7. 152.

¹¹¹ PIL 680. f. 9/1. ó. e. 3.

¹¹² Uo. 1/4. ó. e. 2.

¹¹³ Uo. f. 1/3. ó. e. 1.

díszközgyűlésen az MTSZ meghívott képviselői mégsem jelentek meg.¹¹⁴

Végezetül szót kell még ejtenünk a korszak egyik legfontosabb kül- és belpolitikai kérdéséről: a lehetséges revízióról. A szociáldemokraták a maguk részéről a trianoni békeszerződést igazságtalan, imperialista rendezésnek tekintették, így a határmódosításokra való törekvést kívánatos célnak tartották ugyan, de csak békés tárgyalások során.¹¹⁵

A természetbarátok hasonlóan vélekedtek erről. Mindig is támogatták a határmódosítási célkitűzéseket, de munkás- és ellenzéki öntudatuk nem tette lehetővé a rendszer egyik fő támpilléreinek számító ügy nyílt támogatását. A bécsi döntéseket és Kárpátalja megszállását nem politikai megfontolásból, hanem saját érdekeikből kifolyólag üdvözlötték. 1938-ban a TTE többek között visszakapta az erős természetjáró és szociáldemokrata bázissal rendelkező Kassát, míg az 1939-es események alkalmával örömdetesnek tartották, hogy igazi magashegységekkel gyarapodott az ország, és rögtön sikra szálltak az olcsó, munkások által is igénybe vehető menedékházak és utazási útvonalak kiépítése mellett.¹¹⁶

„1938. november 3, esti ½8 óra. A Természetbarátok Turista Egyesületének máskor is népes Sas utcai központi helyiségei a szokottnál is zsúfoltabbak egy nappal a bécsi döntőbíróóság ítélethozatala után. Egyesek izgatottan hajolnak az asztalok fölé, hogy az ott kiterített mappákat összehasonlítsák a visszakapott területek ideiglenes térképével.”¹¹⁷

¹¹⁴ Uo. 1/2. ó. e. 121., 149.

¹¹⁵ SIPOS Péter: Az MSZDP a magyar politikai életben 1919–1944. In: VARGA Lajos (szerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 135.

¹¹⁶ ÉDES István: Ruszinföldi lehetőségek. *Népszava*, 1939. március 19.

¹¹⁷ Mit kaptunk vissza. *Népszava*, 1938. november 5.

Összegzés

A munkásmozgalmi természetjárók tevékenységéhez a természet, illetve ambivalens módon a keresztény-nemzeti kurzus és annak intézményi, illetőleg jogi hátterének az elfogadása adják a legfontosabb értelmezési kereteket.

Egyfelől a természet a legváltozatosabb módokon és jelentés-tartalommal felruházva volt a mindennapjaik része. Menedéket biztosító védelme alatt, a szabadság érzésétől áthatva megkonstruálhatták az elképzelt ideális jövőképeket. Ebben elsősorban a térben megjelenő fizikai alkotásaik voltak a segítségükre, ahol reprezentálhatták, kik is ők valójában, mit óhajtanak elérni, illetőleg itt adódott lehetőségük az önazonosságuk kifejezésére, fejlesztésére és folyamatos újratermelésére is. Ezen túlmenően azonban a természet és annak törvényeinek megfigyelése adta az oktatási tevékenységük alapját, fizikai és társadalmi erőt merítettek belőle, és nem utolsósorban új otthont kínált fel számukra.

Másfelől az államhatalom működésének az elfogadása egyértelműen csak praktikumnak számított, amely által anyagi támogatásokhoz, kedvezményekhez és egyáltalán működési engedélyhez juthattak. Sőt ily módon még a turistaügyek fellendítésében is lehetett némi részük az MTSZ-en keresztül. Mindazonáltal azt is végigkísérhettük, hogy a polgári kultúra az állami nehezítő tényezőkkel együtt tulajdonképpen a munkásmozgalmi természetjárás geneziseként is felfogható. Ugyanis hiába hátráltatták a birtokszerzésüket, apasztották el a segélyeket vagy ítélték el őket erkölcstelennek tartott magatartási formáikért, mert ezekre olyan válaszok születtek a mozgalom részéről, amelyek nemcsak azon nyomban kulturális mintákká váltak, hanem az osztálytudatukat és identitásukat is megerősítette, ezáltal kovácsolva még jobban egybe a közösségüket. Így váltak kulturális mintává például az alternatív forrásteremtő technikáik, testük naturalista bemutatása, és vele együtt a napbarnított bőrük, de maga a természetjárás is e gondolat révén lett a munkásember sportja a szemükben. E folyamat megértése pedig rávilágít arra, hogyan társítottak új jelentéseket a polgári kultúrában látott mintákhoz, és emellett miért alakítottak ki eltérő térhasználati formákat is.

Az 1947 utáni, de még rendszerváltás előtti magyar történetírás igyekezett a természetjárást specifikusan munkástevékenységként ábrázolni, oly módon, hogy a TTE szerepvállalását aránytalanul felnagyították a polgári egyesületek kárára. Az eddigiek során azonban mégis azt láthattuk, hogy a munkásmozgalmi természetjárás legalapvetőbb gyakorlati, szervezeti és szellemisége szempontjából igencsak sokat merített a polgári világból, majd ezeket a mintákat és ideológiákat elemenként cserélték ki, hogy a sajátjukkal helyettesíthessék be azt, miközben megpróbálták a korszak modern életreform trendjeivel lépést tartani. Ezt néha kényszerűségből, míg máskor világnézeti különbségekből fakadóan kellett megtenniük.

Ellenben fontos kiemelni, hogy ezek a „cserék” sohasem véletlenszerűen történtek, hanem minden egyes esetben rezonáltak az ellenzéki és társadalmi helyzetükből fakadó öntudatukra, amely utóbbiba az általánosan kialakult élethelyzetük is beleértkezett. Ebből kiindulva megérthető, hogy miért utasították el a versengő attitűdöt, miért nem vált eszményképükké a sportos, erős, fejlett izomzattól duzzadó test, miért alakult ki köreikben alternatív szépségideál, illetőleg az erdők ösvényeit róva miért nem a vallási misztikumtól áthatott vagy a történelmi romantika érzésével kecsegtető helyszínek felé indultak el. Minden elképzelésükben tehát a szükségleteik és eszményképeik keveredése fedezhető fel. E kettőség közös nevezőre hozásán munkálkodtak szüntelenül.

Mindez világosan megmutatja, hogy a Horthy-korszakban egyáltalán nem a polgári kultúra lemásolásáról vagy kisajátításáról volt szó, hanem sokkal inkább egy erős alapokon álló szellemiség tudatos térfoglalási kísérletéről.